

Az igék argumentumszerkezeti felépítésének szerepe a műveltető igealakok képzésében

1. Bevezetés. – A Magyar Nyelv kilencvenkilencedik évfolyamának első számában (2003.) jelent meg NEMESI ATTILA LÁSZLÓ „Nyelvi szintek interakciója a műveltetésben: milyen jelentést hordoznak az alternatív esetragok?” című tanulmánya, amelyben amellett érvel, hogy a magyar műveltető szerkezet leírása, illetve a műveltetés vizsgálata csakis a morfológia, a szintaxis, a szemantika és a pragmatika eszközeinek együttes alkalmazásával lehetséges. NEMESI összetett elemzését adja a tárgyas és tárgyatlan igékből képzett műveltető igealakoknak, ám a bonyolult elméleti keret ellenére nem sikerül neki minden leíró problémát megoldania. Ez azért van így, mert a tárgyatlan igék esetében szem elől téveszti, hogy ennek az igefajtának két alosztálya van, s ezek a műveltetésben nem egyformán viselkednek.

Az alábbiakban bemutatom, hogy a műveltetés mechanizmusa egy jóval egyszerűbb, csupán az igék argumentumszerkezeti felépítését figyelembe vevő elméleti keretben is vizsgálható, mi több, tovább pontosíthatók a műveltető igealakok kialakulásainak eddigi magyarázatai.

2. Az igék bennható–mediális–tárgyas felosztása. – DAVID PERLMUTTER 1978-ban közölte azt a cikkét, amelyben az igék szerkezeti felépítésére vonatkozó, nonakkuzatívítási hipotézis néven ismertté vált feltételezését tette közzé. PERLMUTTER cikke azért jelentős, mert megjelenéséig a nemzetközi szakirodalomban az igéket egyszerűen tárgyásokra és tárgyatlanokra osztották fel nem figyelve fel arra, hogy az utóbbi osztály igéi eltérő argumentumszerkezeti tulajdonságokkal rendelkeznek. A nonakkuzatívítási hipotézis éppen ezt a sajátosságot hivatott megvilágítani, ugyanis az a feltételezés fogalmazódik meg benne, hogy a tárgyatlan igeosztály nonakkuzatív és nonergatív alosztályra oszlik. PERLMUTTER szabálya szerint ugyanis

(1) bizonyos tárgyatlan igék mellett a kiinduló szerkezetben az alany a tárgy helyén jelenik meg.

Itt szeretném felhívni a figyelmet egy fontos, de elfeledett tudománytörténeti tényre: a nemzetközi szakirodalommal szemben, amelyben a tárgyatlan igeosztály heterogenitása viszonylag új felismerésnek számít, a magyar nyelvtudományban ennek, következésképpen az igék hármass felosztásának ötszáz éves hagyománya van. Régi nyelvtaníróink SYLVESTER JÁNOSTól kezdve SZVORÉNYI JÓZSEFig magától értetődőnek tekintették azt, hogy a magyar igéknek nem kettő, hanem három osztálya különböztethető meg: a cselekvő, a középigék és a szenvedő igék osztálya; a cselekvő igéket tovább osztják bennhatókra és áthatókra. Mivel azonban a XVI–XIX. századi grammatikáink terminológiája rendkívül változatos, ezért az alábbiakban a bennük található kifejezések helyett annak a néhány, XX. században megjelent tudományos publikációnak a fogalmait alkalmazom, amelyek szintén figyelembe veszik az igék hármass felosztását. Így KÁROLY SÁNDOR „A magyar tárgyatlan–tárgyas

igeképzők” című tanulmányában (1967.), E. ABAFFY ERZSÉBET több, például „A mediális igékről” című munkájában (1978.), a MGr.-ban, valamint KOMLÓSY ANDRÁS „A műveltetés” című tanulmányában (2000.) előforduló *mediális* névvel a nonakuzatív igékre utalok, a nonergatívokat pedig *bennható igék*-ként emlegetem – ezt az elnevezést a XX. században KÁROLYY (i. m.) használta először, de őelőtte ez a kifejezés megjelenik A’ Magyar Nyelv Rendszerében (1846.) és SZVORÉNYI „Magyar nyelvten tanodai s magánhasználatra” című munkájában (1861.) is.

A három fő szakkifejezés értelmezése után tekintsük át röviden a három igeosztály szerkezeti felépítését. – Bennhatóknak számítanak azok az igék, amelyek argumentumszerkezetében csak agens fordul elő, tehát az alábbi reprezentáció rendelhető hozzájuk:

(2) ige $\langle\langle NP_{agens} \rangle\rangle$

Bennható igének minősül a *fut, sétál, nevet, beszél, kiabál, mulat, gyönyörködik, táncol*.

A tárgyatlan igék másik csoportjának, a mediálisoknak ezzel szemben csupán patiensük van:

(3) ige $\langle NP_{patiens} \rangle$

Mediális például a *sül, török, megérkezik, esik, elfárad, csírázik, van, marad*.

A bennható igék és a mediálisok argumentumai a felszínen mindig alanyként jelennek meg annak ellenére, hogy eltérő a tematikus szerepük, és különbözik az argumentumszerkezeti pozíciójuk. Ez azt jelenti, hogy mind a *fut* cselekvő (futó), tehát agensi, mind a *sül* változást elszenvedő (sülő), patiens argumentuma alanyként elemzendő, vö.:

(4) a) *fut* $\langle\langle Péter_{agens} \rangle\rangle$

b) Péter fut.

(5) a) *sül* $\langle kalács_{patiens} \rangle$

b) *Sül a kalács*.

A tárgyas igék argumentumszerkezetében az agens mellett egy patiens is található, vagyis ők a következőképpen ábrázolhatók:

(6) ige $\langle NP_{agens} \langle NP_{patiens} \rangle \rangle$

A tárgyas igék (például *ír, olvas, vasal, varr, kalapál, süt, tanít, küld*) a tárgyatlanoktól nemcsak felépítésük, illetve argumentumaik száma tekintetében térnek el, hanem (többek között) abban is, hogy velük kapcsolatban nem beszélhetünk két-féle alanyról, tudniillik a tárgyas igék patiens tematikus szerepű argumentuma a

felszínen kizárólag tárgyként jelenhet meg (vö. mediális igék), agensi argumentumuk pedig nyilvánvalóan alany lesz. Más szóval, a (7a) alatti argumentumszerkezetből egyedül a (7b) mondat állítható elő:

- (7) a) $\langle \text{ír} \langle \text{Péter}_{\text{agens}} \langle \text{levelet}_{\text{patiens}} \rangle \rangle \rangle$
 b) Péter írja a levelet.
 c) *A levél írja Pétert.

3. Argumentum, argumentumszerkezet, mondattani szerkezet. – A műveltető szerkezetek vizsgálata előtt szükségesnek tartom az előbbi részben már használt néhány kifejezés meghatározását. Argumentum minden olyan, adott igéhez tartozó vonzat, amelyik referenciális kifejezés: az ige által kifejezett cselekvés vagy állapot szereplőjét nevezi meg, és amely az igétől théta-szerepet kap (l. CHOMSKY 1981.). Az argumentumok nem kötetlenül sorakoznak fel az ige mögött, hanem bizonyos szabályoktól vezérelve argumentumszerkezetet alkotnak. Az argumentumszerkezet fontos szerepet tölt be a mondattanban, a szintaxis ugyanis azt feltételezi, hogy minden predikátum saját argumentumszerkezettel rendelkezik, amely „megmondja”, hogy melyek azok az összetevők, amelyeknek kötelező megjelenniük a mondatban (a felszínen); tulajdonképpen az ige és argumentumai között fennálló szemantikai viszonyt fejezi ki az argumentumoknak kiosztott tematikus szerepeken keresztül. Az argumentumszerkezetben rögzített információk szorosan összefüggnek a mondattani szerkezettel, az argumentumszerkezet ugyanis nem csupán azt rögzíti, hogy egyik, másik argumentum milyen tematikus szereppel bír, hanem az is levezethető belőle, hogy egy-egy argumentum az igéhez viszonyítva milyen helyet foglal el. Így az agensi tematikus szerepű argumentum mindig az igei kifejezésen kívül generálódik, s emiatt a szakirodalomban külső argumentum a neve (l. WILLIAMS 1980., 1981.). Ezzel szemben a patiensi tematikus szerepű argumentum az igei kifejezésen belül, közvetlenül az ige mellett helyezkedik el, így őt direkt belső argumentumnak tekintjük. Az olyan összetevőket pedig, amelyek tematikusan jelöltek ugyan, de nem közvetlenül az ige után generálódnak, indirekt belső argumentumoknak nevezzük. Ez a leképezési minta egyrészt arra utal, hogy egy bizonyos tematikus szerep egy bizonyos pozícióhoz tartozik, másrészt arra, hogy az olyan igékhez, amelyek argumentumszerkezetében van agens, a mondattani szerkezetben egy, elsőként LARSON (1988., 1990.) által feltételezett összetett, két egymásra épülő igei projekcióból álló igei szerkezet tartozik. Cikemben azonban nem az eredeti, hanem a CHOMSKY által (1995., 1998.) módosított összetett igei szerkezetet alkalmazom majd, amelynek az a jellegzetessége, hogy a felső VP fejében, amelyet CHOMSKY vP-nek nevez, egy cselekvő vagy okozó jelentésű nem hangzó, ún. könnyű ige generálódik. A lexikális ige agense ennek a sajátos projekciónak a specifikálójában jelenik meg alanyként; a patiens pedig az alsó, a lexikális igei kifejezés feje mellett tárgyként. Magyarán, az összetett igei szerkezet az igei argumentumszerkezet felépítését tükrözi.

Mindezek ismeretében a bennható igék (2) alatt bemutatott argumentumszerkezetéhez olyan mondattani szerkezetet rendelék, amelyben a lexikális ige, miután

szabályosan, a VP fejében generálódott (8a), felmegy a v fejbe, ott összekapcsolódik a könnyű igével [V + KÖNNYŰ IGE], s létrehozza a (8b) alatti felszíni struktúrát:

- (8) a) [_{VP} NP [_{v'} CSELEKSZIK [_{VP} V]]]
 b) [_{VP} NP [_{v'} [V_i + CSELEKSZIK] [_{VP} t_i]]]

A tárgyas igék (6) alatti argumentumszerkezetéhez pedig, a fentiek értelmében a (9b) alatti többszintű felszíni mondattani szerkezet tartozik:

- (9) a) [_{VP} NP [_{v'} OKOZ [_{VP} V NP]]]
 b) [_{VP} NP [_{v'} [V_i + OKOZ] [_{VP} t_i NP]]]

A mediálisok esetében, mivel argumentumszerkezetükből hiányzik az agensi argumentum (3), nem beszélhetünk többszintű mondattani szerkezetéről. Ebből kifolyólag nincs [V + KÖNNYŰ IGE] összekapcsolódás sem, s a kiinduló és a felszíni mondatszerkezet egyformán néz ki:

- (10) [_{VP} [_{v'} NP [_v V]]]

4. Néhány megjegyzés a -(t)At képzőről. – A magyar nyelvben, bár története során viszonylag sok műveltető igeképző alakult ki benne, ma egyetlen egy produktív képző létezik, a -(t)At képző. A -(t)At képző leglényegesebb tulajdonsága, hogy az alapige argumentumszerkezetéhez egy agensi argumentumot ad hozzá (ez a képesség az improduktív műveltető képzőinknél is megvan). Ez arra utal, hogy a szóban forgó képző saját vonzattal rendelkezik:

- (11) a) *Péter sétál.*
 b) *Mari sétáltatja Pétert.*
 (12) a) *A diákok dolgotatot írnak.*
 b) *A tanár dolgotatot írat (a diákokkal).*

A műveltető képzőnek, illetve a műveltetés mechanizmusának két elemzési módja lehetséges. Az egyik ALEX ALSINÁTól ered (1992.). ALSINA tipológiailag különböző nyelvek műveltető szerkezeteit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a morfológiailag képzett műveltető igék képzője valójában két üres helyvel rendelkező predikátum, hiszen okozó és okozott esemény között fennálló relációt fejez ki. Ebben a megközelítésben a mi -(t)At képzőnk kétargumentumú predikátum. Argumentumszerkezetének egyik üres helyét saját agensi vonzata tölti ki, a másikat egy predikátum szintű, tehát vP típusú direkt belső argumentum:

- (13) -(t)At $\langle NP_{agens} \langle predikátum \rangle \rangle$

Mondattani szerkezete pedig, attól függően, hogy bennhatóhoz vagy tárgyas igéhez járul, a következő:

(14) a) *Mari sétáltatja Pétert.*

b) [_{VP} Mari [_{V'} [sétál_i + -(t)At] [_{VP} Péter [_{V'} t_i [_{VP} t_i]]]]]

(15) a) *A tanár dolgozatot írat (a diákokkal).*

b) [_{VP} a tanár [_{V'} [ír_i + -(t)At] [_{VP} a diákok [_{V'} t_i [_{VP} dolgozatot [_{V'} t_i]]]]]]]

Ezek azonban még nem végső struktúrák. A bennható ige esetében (14) a felső vP feje, illetve az ott található [V+ -(t)At] komplexum, amely azáltal jön létre, hogy a lexikális ige szükségszerűen hozzácsatolódik a könnyű igeeként viselkedő műveltető képzőhöz, éppen a lexikális ige helyváltoztatása következtében, patiensis théta-szerep (és tárgyeset) kiosztására alkalmas. A felső vP, vagyis a képző projekciójának fejében álló összetett szerkezet tehát képes kompozicionálisan théta-jelölni a saját projekciójának bővítményi pozíciójában – azaz a közvetlenül mellette – elhelyezkedő vP agensi argumentumát, létrehozva így a bennható igeékből képzett műveltető igeek argumentumszerkezetében mindig ott levő második, patiensis argumentumot. Ennek nyomán a kész mondattani szerkezet ilyen:

(16) [_{VP} Mari [_{V'} [sétál_i + -(t)At] [_{VP} Pétert [_{V'} t_i]]]]]

Ez az elemzési mód azonban, azon kívül, hogy feleslegesen bonyolult, amint az a tárgyas igeékből alkotott műveltető igeek képzése nyilvánvalóvá válik, némi hiányosságtól is szenved. Ebben az esetben ugyanis a mondattani szerkezet, amint az a (17) alatt látható is, három argumentumot tartalmaz: egyet a felső Spec,vP-ben, vagyis a képző projekciójának specifikálójában, kettőt az alsó vP-ben, az alapige projekciójában, ugyanakkor szerkezeti esetből csak kettő van (tárgyeset és alanyeset). Emiatt arra kényszerülünk, hogy az alapige agensét (az alsó vP specifikálójában generálódott összetevőt) eszközhatározói esettel lássuk el:

(17) [_{VP} a tanár [_{V'} [ír_i + -(t)At] [_{VP} dolgozatot [_{V'} t_i ([_{AdvP} a diákokkal)]]]]]]]

A fenti probléma a predikátumkompozíciós elemzésben nem jelentkezik. Ezt az elemzést a -(t)At képző két sajátsága sugallja. Az egyik a már említett argumentumszerkezet-bővítési képessége. A másik sajátság a következő: mivel a műveltető képző az 'okoz', illetve a 'tétet' jelentést viszi be a műveltető ige jelentésébe, gyakorlatilag az OKOZ, illetve a TÉTET könnyű ige megtestesítője, ezért kijelenthető róla, hogy a műveltető szerkezetben ugyanolyan szerepet tölt be, mint amelyet a könnyű igeek a többszintű frázisszerkezetben. Ha pedig a könnyű ige megnyilvánulásának tekinthető, akkor felvehető az alapige felső, vP-projekciójának fejében. Ennek köszönhetően ebben az elemzésben nincs szükség egy, a műveltető képzőt és agensi argumentumát tartalmazó külön vP-projekcióra. E miatt a két tulajdonsága miatt tehát a magyar produktív műveltető képzőt kézenfekvőbb a predikátumkompozíció keretében elemezni: azt feltételezni, hogy a műveltető ige képzésekor a saját agensi argumentuma és az alapige argumentuma(i) egyetlen vP-ben (más szóval predikátumban) kapcsolódnak össze. Ennek során a bennható vagy a tárgyas alapige vP-projekciója úgymond újracímkeződik tárgyas vP-vé. A predikátumkompozíciós módszerrel azonban a műveltető képzőnek nemcsak az a vonása aknázható ki,

hogy könnyű igeként viselkedik, hanem egyúttal elkerülhető az ALSINA-féle elemzés egy köztes stádiumában (14b, 15b) adódó alanymegkettőzés, tekintettel arra, hogy ebben a projekcióban csak két argumentumhely van, egy a Spec,vP-ben, egy a VP-ben, s ez nem változik.

Nézzük meg ezután, hogyan néz ki a műveltető igeképzés predikátumkompozíciós levezetése. Alapesetben, vagyis bennható igéből képzett műveltető ige predikátumkompozíciós előállításakor a $-(t)At$ az alapige vP-projekciójának v fejébe kerül, ahol összekapcsolódik az odamozgott lexikális igével. Ennek során az alapige vP-projekciója újracímkeződik tárgyias ige vP-projekciójaként. A létrejött új többszintű mondattani szerkezet VP-jének üres specifikálói pozícióját, azaz a tárgy helyét az alapige agensi argumentuma foglalja el – vagyis ezáltal előáll a bennható igéből képzett műveltető ige argumentumszerkezetében mindig megtalálható második, patiens argumentum, illetve a mondattani szerkezetben megtalálható tárgy:

- (18) a) *Mari sétáltatja Pétert.*
 b) [_{VP} Mari [_{V'} [sétál_i + $-(t)At$] [_{VP} Pétert [_{V'} t_i]]]]

A tárgyias igékből képzett műveltető ige is egyszerűbben elemezhető annak ellenére, hogy ebben a képzésben három, tehát eggyel több argumentummal találkozunk. A folyamat ugyanis csak annyiban tér el az előbb leírttól, hogy ekkor az alapige agensének nem jut hely az argumentumok között, hiszen a képző úgymond kizorítja a helyéről, ezért szabad határozóvá fokozódik le:

- (19) a) *A tanár dolgozatot írat (a diákokkal).*
 b) [_{VP} a tanár [_{V'} [ír_i + $-(t)At$] [_{VP} dolgozatot [_{V'} t_i ([_{AdvP} a diákokkal)]]]]]]

Előrebocsátom, a bennható és a tárgyias alapigéjű műveltető képzésre a továbbiakban még visszatérek. A következő részben arra a kérdésre fordítom figyelmem, hogy a $-(t)At$ miért csak vP-hez, úgymint bennhatóhoz és tárgyias igehez járulhat.

A) *Miért nem képezhetünk mediálisból műveltető ige t?*
 – A műveltető képző a tétető, illetve az okozó, valamint a ritka megengedő jelentés hordozója, továbbá ő a felelős az okozó, illetve a tétető jelenléteért a műveltető szerkezetben. Ez azt jelenti, hogy a magyarban lexikalizálódott háromféle műveltető olvasat mindegyikében a képző agensi argumentumáé a főszerep, ugyanis egyrészt a faktitív (tétető) olvasatban elrendeli, hogy az alapige agensi argumentuma tegyen valamit:

- (20) a) *A tanító tegnap egész délelőtt olvastatta a gyerekeket.*
 b) *Mari nyíratja a fűvet Péterrel.*

Másrészt a kauzatív (okozó) olvasatban az alapige agensét valamely cselekmény végrehajtására készíti:

- (21) *A hideg ellenére az edző lefuttatta velük a maratoni távot.*

Harmadrészt pedig a permisszív (engedő) olvasatban engedi az alapige agensét cselekedni:

(22) *A juhász legelteti a nyáját.*

Ezek a funkciók erősen behatárolják azokat az igeosztályokat, amelyekhez hozzákapcsolódhat a *-(t)At*: kizárólag olyan igéből képezhet műveltető igét, amelynek argumentumszerkezete agensi, vagyis cselekvő argumentumot (is) tartalmaz, tehát bennhatóból és tárgyasból. Mediálisból általánosságban nem vezethető le műveltető ige, pontosabban: mediális igéhez nem kapcsolódhat hozzá a mai magyar nyelv egyetlen produktív műveltető képzője, a *-(t)At*. Azért csak általánosságban, mert a mediálisok egyik alosztályához, a külső okozású állapotváltozás igékhez hozzákapcsolódhatnak egyéb kauzatív képzők, vagyis ma már improduktív műveltető képzők:

(23) *csorog–csorgat, csöppen–csöppent, pattog–pattogat (kukoricát), ég–éget, robban–robbant, inog–ingat, csökken–csökkent, megdöbben–megdöbbent, dobban–dobbant, serken–serkent*

Tény azonban, hogy a külső okozású állapotváltozás igék (l. LEVIN–RAPPAPORT–HOVAN 1995.) közül némelyek engedélyezik a mai, produktív *-(t)At* képzőt:

(24) *változik–változtat, pattog–pattogat, kopik–koptat*

Ilyenkor a képző agensi argumentuma előidéző valamilyen, az alapige patiensén végbemenő jelenséget:

- (25) a) *Vízzé változtatta a bort.*
 b) *A csikós sokáig pattogtatta az ostort.*
 c) *Az iroda ügyfelei az évek során fényesre koptatták a lépcsőket.*

Habár a kauzatív igealakok vizsgálatára nem térek ki, nem tartom feleslegesnek néhány mondatban felvázolni, mi lehet az oka annak, hogy annak ellenére, hogy a mediálisok argumentumszerkezetében nincs agens, mégis némelyikükből képezhetünk műveltető igét.

Ez a képzés azért lehetséges, mert a külső okozású állapotváltozás igék esetében feltételezünk egy specifikálatlan külső okozót (l. LEVIN – RAPPAPORT HOVAN 1995.), amely lehetővé teszi a műveltető képző számára, hogy összekombinálódjon a mediális ige argumentumszerkezetével, egyszóval hatására az alapige VP-je predikátumkompozícióban újracímkeződik tárgy-as VP-ként:

- (26) a) [_{VP} NP [_{V'} V]]
 b) [_{VP} NP [_{V'} [V_i + -(t)At] [_{VP} NP [_{V'} t_i]]]]

Erre a képzésre jellemző, hogy egyrészt a mediális ige *patiens* argumentuma a műveltető ige argumentumszerkezetében is *patiens* marad, másrészt, hogy a képző agensi argumentuma élettelen is lehet:

- (27) a) *Robban a bomba.*
 b) *A terrorista bombát robbant.*
 (28) a) *Mari megdöbbsent.*
 b) *A hír megdöbbsentette Marit.*

Annak alapján, hogy a mediális ige argumentuma és a belőle képzett műveltető ige direkt belső argumentuma egyaránt *patiens*, megkockáztatható az állítás, miszerint a magyarban vannak olyan mediálisok, amelyek kauzatív alternációban vesznek részt. Ez az alternáció azonban különbözik például az angolban ismerttől (*The boy broke the window* 'A fiú betörte az ablakot' → *The window broke* 'Betört az ablak'), mert itt nem a tárgyas/műveltető ige az alaptag, hanem a mediális/tárgyatlan, hiszen nem a mediális alak vezethető le a detranzitivizációval, tehát a vP-projekció törlésével, hanem a tárgyas áll elő képzéssel: a képző vP-projekciójának a mediális VP-hez való hozzákapcsolódásával, lényegében egy okozónak (kauzatív fejnek) a hozzáadásával.

5. Bennható igékből képzett műveltető igék. – Amint azt az előző részben kifejtettem, a bennható igékből képzett műveltető igék predikátumkompozíció révén jönnek létre, vagyis úgy, hogy a képző argumentumát és az alapige argumentumát egyetlen vP-projekcióban kombináljuk össze. Ez a séma azonban csak a bennható igékből képzett szabályos műveltető igealak képzése során az alapige argumentumszerkezetében kiváltott folyamatokat írja le. Azért használom a szabályos jelzőt, mert a magyar műveltető igékkel foglalkozó újabb keletű szakirodalom felhívja a figyelmet arra, hogy a tárgyatlan igék egy bizonyos csoportja „a tárgy- és eszközesetű műveltetést egyaránt megengedik, azaz a *dolgoztat*-ot és a hozzá hasonlóan viselkedő igéket: (17) *beleegyeztet* vki/vkivel vmibe, *beszámoltat* vkit/vkivel vmiről, *beszéltet* vkit/vkivel vmiről, *bicikliztet* vkit/vkivel, *csónakáztat* vkit/vkivel, *diétáztat* vkit/vkivel, *dolgoztat* vkit/vkivel, *elgondolkodtat* vkit/vkivel vmiről, *elnököltet* vkit/vkivel, *előfizettet* vkit/vkivel vmire, *hazagyalogoltat* vkit/vkivel, *imádkoztat* vkit/vkivel, *kocsikáztat* vkit/vkivel, *köhögtet* vkit/vkivel, *(át-, be-)költöztet* vkit/vkivel vhová, *lemondtat* vkit/vkivel vmiről, *letérdeltet* vkit/vkivel, *nevettet* vkit/vkivel, *nyilatkoztat* vkit/vkivel vmiről, *odautaztat* vkit/vkivel vhová, *pályáztat* vkit/vkivel vmire, *sétáltat* vkit/vkivel, *üléseztet* vkiket/vkikkel, *versenyeztet* vkit/vkivel” (NEMESI 2003: 18).

Ez a megállapítás, bár alapjában véve helyes, több pontosításra szorul. A felsorolt igék argumentumszerkezeteit vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy nem mindegyikük bennható: a *hazagyalogol*, *(át-, be)költözik*, *odautazik* célra irányuló mozgásigék és a térbeli elhelyezkedést kifejező *letérdel* mediálisok egy-egy alosztályát képviselik (l. LEVIN–RAPPAPORT HOVAV 1995.). A mozgásigékre és a térbeli elhelyezkedést kifejező igékre ugyanis egyaránt jellemző, hogy alanyuk agensi és *patiens* jegyekkel egyaránt rendelkezik, vagyis nemcsak okozza, hanem el is szen-

vedi a cselekvést. Abban az esetben, amikor az agensi jegyek vannak túlsúlyban, vagyis ha mozgásmódot, illetve helyzetben levést kívánunk velük kifejezni, akkor bennhatókként viselkednek. Ha viszont célra irányuló mozgást, illetve állapotváltozást jelölnek, akkor az alany patiens-i vonásai kerülnek előtérbe (mivel irányított változáson megy keresztül), vagyis mediálisoknak számítanak. Mediálisként mindig igekötősek, tudniillik terminatív elemmel bővülnek abból kifolyólag, hogy a patiens határolt helyváltozását jelölik (lásd É. KISS 2004.). Az pedig, hogy – a szabállyal ellentétben – ezeknek a mediálisoknak (*hazagyalogol, (át-, be-)költözik, odautazik, letérdel*) van műveltető alakjuk, azzal magyarázható, hogy ők igekötő nélkül bennható igéknek számítanak. Az ezekből a bennhatókból képzett szabályos műveltető alak argumentumszerkezete (pl. *térdelet valaki valakit*) megmarad az igekötős, mediális alapigéjű változatban is (*letérdeltet valaki valakit*).

Visszatérve a vizsgált igékhez: a bennható igék ugyancsak tovább osztályozhatók – megkülönböztethetők közöttük inkorporálódott patiens-i argumentumú bennhatók (*biciklizik, csónakázik, dolgozik, imádkozik, kocsikázik*) és olyanok is, amelyek azonosak a KÁROLY SÁNDOR-féle intranszitiv kiható igékkel (KÁROLY 1967: 196); a továbbiakban ezeket az igéket tárgyatlan kihatóknak nevezem:

(29) *beleegyezik, beszámol, diétázik, elgondolkodik, elnököl, előfizet, lemond, nyilatkozik, pályázik*

A) Tárgyatlan kiható igék a műveltetésben. – A bennható igék e sajátos alcsoportját képező igék vP-projekciója a *-(t)At* műveltető igeképző hatására a predikátumkompozíció során ugyanúgy újracímkeződik tárgy-as vP-ként, mint ahogyan a *beszél, sétál, nevet* igéké. Tehát a tárgyatlan kiható igék argumentumszerkezetében agensi tematikus szereppel bíró argumentum a műveltető szerkezetben patiens lesz. Ez a patiens alapesetben a felszínen tárgyesetet kap, ugyanakkor NEMESI (2003.) szerint megtörténhet az is, hogy eszközesetbe kerül (bár véleményem szerint utóbbi alakban gyakran megkérdőjelezhető a képződmény grammatikussága, vö. **elgondolkodtat valakivel valamiről*). Az eszközeset-adás lehetősége annak tudható be, hogy ezeknek az igéknek van belső argumentumuk, csak az a mondattani szerkezetben nem tárgyesetű, hanem határozói esetű lesz. Ennek alapján a tárgyatlan kiható igékhez ilyen felépítésű argumentumszerkezetet rendeltek:

$$(30) \text{V} \left\langle \left\langle NP_{agens}, NP_{patiens} \right\rangle \right\rangle$$

Úgy látszik tehát, hogy helyhatározó, lényegében határozói esetű patiens esetén választható, hogy az adott argumentumot direkt vagy indirekt belső argumentumként kezeljük-e az argumentumszerkezetben. Ha az első lehetőség áll fenn, akkor a műveltető szerkezetben a tárgyatlan kiható ige alanyából nem lehet direkt belső argumentum, tehát tárgy, hanem csak szabad határozó (31). Ellenben, ha a helyhatározót indirekt belső argumentumként elemezzük, akkor az eredeti alanyból létrehozhatunk direkt belső argumentumot (32a):

- (31) *Az ülésen a pártelnökkel elnökölttettem.*
 (32) a) *A tanár elgondolkodtatott minket a feladaton.*
 b) *A feladat elgondolkodtatott minket.*

Megjegyzem, hogy a (32b) alatti példában az igének nincs belső argumentuma: belőle lett az okozó, más szóval a műveltető képző alanya – vagyis ugyanúgy, mint a bennható igék esetében, itt is az eredeti alanyból belső argumentum lett.

B) Tárgyas igékként is viselkedő bennható igefélek. – A magyarban létezik a bennható igéknek egy csoportja, amelyik tárgyas igeként is viselkedhet. Megfigyelhető ugyanis, hogy némelyik bennható igének ún. inkorporálódott patiens argumentuma van. Ilyenek például a

(33) „...*megreggelizett/megebédelt/megkávézott/meguzsonnázott/megvacsorázott*” (É. KISS 2004: 26), *biciklizik, csónakázik, kocsikázik, dolgozik, imádkozik*.

A *megreggelizik, megebédel, megkávézik, meguzsonnázik, megvacsorázik, biciklizik, csónakázik, elnököl, kocsikázik, dolgozik, imádkozik* főnévből képzett igék rendelkeznek egy olyan patiens argumentummal, amely az ige logikai tárgyaként értelmezhető, amelyet az ige morfológiailag tartalmaz; a műveltető igeképzés előhívhatja ezt az ún. inkorporálódott argumentumot (l. még (37)):

- (34) a) *Éva megreggelizteti Marival [a reggelit/a müzlit].*
 b) *Az üzemvezető ledolgoztatta a munkással [a dolgot/a kiosztott feladatot].*

E sajátos patiens argumentum a műveltető képzés során nem mindig realizálódik a felszínen, az inkorporálódott patiens argumentumú bennható igefajtából ugyanis kétféleképpen képezhetünk műveltető igét.

Az egyik mód az, amikor a műveltető ige argumentumszerkezetében az alapige agenséből lett patiens jelenik meg. Ekkor tehát ezek az igék bennhatókként viselkednek:

- (35) a) *Éva megreggelizteti/megebédelteti/meguzsonnáztatja/megvacsoráztatja Marit.*
 b) *Az üzemvezető éhbérért dolgoztatja a munkást.*
 c) *A hívők imádkoztatják a papot.*

Ha ezek az igék bennhatókként működnek, akkor ez arra utal, hogy a *-(t)At* nem hívta elő a láthatatlan, az igébe foglalt patiens argumentumot. Ennek az a következménye, hogy a műveltető igealak képzése során betöltetlen marad a vP alsó, VP-projekciójának specifikálója. Mivel azonban argumentumpozíció nem maradhat üresen, azt az alapige agense foglalja el. A predikátumkompozíciós elemzés értelmében tehát az inkorporált patiens argumentumú bennható igékből képzett műveltető igékhez az alábbi mondattani szerkezet tartozik:

- (36) a) igékötőtlen igéből képzettekhez: [_{VP} NP [_{V'} [V_i + -(t)At] [_{VP} NP [_{V'} t_i]]]]
 b) igékötős igéből képzettekhez: [_{VP} NP [_{V'} [[AdvP_i + V]_j + -(t)At] [_{VP} NP [_{V'} t_j [AdvP t_i]]]]]]

Az inkorporálódott patiensi argumentumú bennhatóknál lehetséges másik műveltető igekezési mód esetében nem az alapige agenséből lesz a műveltető ige patiense, hanem az inkorporálódott patiensi argumentum jelenik meg ebben a szerepben, az alapige agense viszont szabad határozói szerepet kap. Vagyis ilyenkor ezek a bennható igék tárgyias ige módjára viselkednek:

- (37) a) *Éva megreggelizeti Marival a reggelit/a müzlit.*
 b) *Éva megebédelteti Marival az ebédet/a tegnapi maradékot.*
 c) *Éva meguzsonnátztatja Marival az uzsonnát/a palacsintát.*
 d) *Éva megvacsoráztatja Marival a vacsorát/a tejberizst.*
 e) *Az üzemvezető ledolgoztatta a munkással a dolgot/a kiosztott feladatot.*
 f) *A hívők imádkoztatják a pappal az imát.*

Persze, az inkorporálódott patiensi argumentumot nem lehetséges minden ilyen bennható igeféléből „kicsalni”: a *biciklizik, csónakázik, elnököl, kocsikázik* például nem engedélyez ilyen műveletet, a *megkávézik* igéből pedig olyan szerkezetek jönnek létre, amelyek elfogadhatósága kérdéses:

- (38) a) *?Éva megkávéztatta Marit.*
 b) *??Éva megkávéztatta Marival a kávé.*

Megfigyelhető továbbá az is, hogy azok között a bennható igék között, amelyeknek inkorporálódott patiense nem hívható elő, van olyan, amelynek agense a mondatban nemcsak tárgyként, hanem szabad határozó formájában is megjelenhet:

- (39) a) *Tegnap a parkban bicikliztettük Pétert.*
 b) *Tegnap a parkban bicikliztettem Péterrel.*

6. A tárgyias igék argumentumszerkezete a műveltetésben. – A Nyelvünkben a tárgyias igéből képzett műveltető igék esetében az alapige agense a felszínen nem patiensként, hanem szabad határozóként fordulhat elő, de gyakrabban implicit marad:

- (40) a) *Péter levelet ír.*
 b) *Mari levelet írat (Péterrel).*
 (41) a) *Mari kalácsot süt.*
 b) *Péter kalácsot süttet (Marival).*

A tárgyias igéből történő műveltető igekezés során, amint azt a 4. pont alatt már leírtam, a műveltető képző agensi argumentuma a tárgyias alapige argumentumaival egyetlen vP-projekcióban kombinálódik össze. A képzőt a v fejből vesszük

fel, ahol az összekapcsolódik az odamozgott lexikális igével. A *-(t)At* saját agensi argumentumát viszi be a Spec,vP-be, kiiktatva ezáltal az alapige agensét. Mivel az argumentumszerkezetben több hely nincs, a tárgyas alapige agense a felszínen szabad határozóként (eszközhatározóként) jelenik meg, esetleg implicit marad. A *patiensis* argumentum ellenben megtartja eredeti argumentumszerkezetbeli helyét (és tematikus szerepét). A predikátumkompozíció során a tárgyas alapige vP-projekciója újracímkeződik egy újabb tárgyas vP-projekcióként. Ezáltal létrejön a következő mondattani szerkezet:

(42) [_{VP} NP [_{v'} [V_i + -(t)At] [_{VP} NP [_{v'} t_i ([_{AdvP} NP)]]]]]

Felmerülhet a kérdés, hogy a magyarban a tárgyas ige agense miért csak szabad határozóként jelenhet meg a mondatban, és miért nem lehet belőle tárgy? Feltételezésem szerint ennek magyarázata a tárgyas ige *patiensis* argumentumában keresendő. Mivel a műveltető képzés nem érinti a tárgyas ige *patiensis*-ét, vagyis az ige utáni argumentumpozíció nem szabadul fel, a feleslegessé váló agens nem helyezhető el, ezért szabad határozóvá fokozódik le.

A tárgyas igékből képzett műveltető igealakok alaposabb vizsgálata hamar világossá teszi azonban, hogy képzési mechanizmusuk előbb említett leírása túl erős, felfedezhetőek ugyanis olyan sajátosságok is, amelyek azt bizonyítják, hogy a) bizonyos tárgyas igék argumentumszerkezetéből törölhető a *patiensis* argumentum – ezek az igék bennható igékként is viselkedhetnek; b) vannak olyan tárgyas igék is, amelyek argumentumszerkezete implicit *patiensis* argumentumot tartalmaz; az ilyen *patiensis* argumentum a mondattani szerkezetben választhatóan realizálódhat, maradhat implicit, de meg is jelenhet felszínen – ebben az esetben kizárólag szabad határozóként (eszközhatározóként).

B) *Implicit patiensis argumentumú tárgyas igék.* – A tárgyas igék többségére – az olyanokra, mint például a *főz, mos, vasal, fest, süít, ír, tanul, varr, játszik, rajzol, takarít* – igaz az, hogy agensi argumentumuk a műveltető igealak argumentumszerkezetében akkor sem jelenhet meg *patiensis*ként, ha argumentumszerkezetükből (látszólag) hiányzik a *patiensis*. Ilyen példákra kell gondolni:

- (43) a) *Mari főz.*
 b) **Péter főzeti Marit.*
 (44) a) *Mari vasal.*
 b) **Péter vasaltatja Marit.*

E jelenség magyarázata a kérdéses tárgyas igék *patiensis*-ének azon képességében rejlik, hogy bizonyos feltételek mellett implicit maradhat (az efféle tárgyas igék elemzését l. KIEFER 2000.). Implicitnek minősül minden olyan *patiensis*, amely a tárgyas ige argumentumszerkezetében jelen van, de ha a közlés szempontjából irreleváns, akkor realizálatlan marad, ugyanakkor jelenlétére grammatikai bizonyítékok utalnak. Ennek értelmében ezekről a tárgyas igékről azt állítom, hogy argumentumszerkezetükben mindig ott van a *patiensis*, vagyis semmilyen körülmény között nem

törölhető onnan, legfeljebb nem hangzik mindig.¹ Ebből kifolyólag az ilyen tárgyias ígék agense azért nem jelenhet meg *patiensként* a műveltető ige mellett, mert argumentumszerkezetében betöltött a *patiens* pozíció, így a felszínen csak szabad határozóként realizálódhat. A magyarban tehát léteznek implicit *patiens*sel rendelkező tárgyias ígék, amelyeknek az a jellemző vonása, hogy *agensi argumentumuk* a felszínen csak eszközesetű szabad határozóként jelenhet meg. Ezt a következő példák illusztrálják:

- (45) a) *Mari [ebédet] főz.*
 b) **Péter főzeti Marit.*
 c) *Péter [ebédet] főzet (Marival).*
 (46) a) *Mari vasal [egy inget].*
 b) **Péter vasaltatja Marit.*
 c) *Péter [egy inget] vasaltat (Marival).*

C) Bennható igékként is viselkedni képes tárgyias ígék. – A műveltetésnek az ígék szerkezeti felépítését figyelembe vevő vizsgálata a tárgyias igeosztály egy további sajátosságát tárja fel. A tárgyias ígékből képzett műveltető igealakok alapigéinek argumentumait elemzve nyilvánvalóvá válik ugyanis, hogy vannak olyan tárgyias ígék, amelyek képesek kétféleképpen viselkedni:

- (47) a) *Mari énekel egy dalt.*
 b) *Péter énekeltet egy dalt (Marival).*
 c) *Péter énekelte Marit.*
 (48) a) *Péter verset olvas.*
 b) *Mari verset olvastat (Péterrel).*
 c) *Mari olvastatja Pétert.*

Ezek a tárgyias ígék a) követhetik a tárgyias ígére jellemző szabályos mintát: *agensük* a műveltető ige mellett a felszínen szabad határozóként, *patiensük* pedig tárgyként jelenik meg (47b, 48b); b) követhetnek egy szabályos bennható mintát is, mert az ilyen ígék jelölhetnek pusztán *cselekvést*, *tevékenységet* is, illetve valamire irányuló *cselekvést* is; ilyenkor *patiensük* teljességgel törölődhet (47c, 48c).

¹ Azokat a körülményeket, amelyek között a *patiens* argumentum implicit maradhat, nem vizsgálom, mert ez nem témája a cikknek, és viszonylag sok tanulmány is foglalkozik a kérdéssel (lásd NÉMETH T. ENIKŐ, *Implicit argumentumok pragmatikai szempontból*. In: BÜKY LÁSZLÓ–MALECZKI MÁRTA szerk., *A mai magyar nyelv leírásának módszerei 3*. JATE, Szeged, 1998. 281–98; NÉMETH T. ENIKŐ, *Occurrence and identification of implicit arguments in Hungarian*. *Journal of Pragmatics* 32. 2000: 1657–82; NÉMETH T. ENIKŐ, *Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei*. In: KENESEI ISTVÁN szerk., *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris, Budapest, 2000. 197–252; NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY, *Az alanyi és a tárgyias ragozás szerepe az igei tárgyi argumentumok elhagyhatóságában*. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk., *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris, Budapest, 2001. 78–96; stb.).

7. Összefoglalás. – Cikkemben bemutattam, hogy a műveltető szerkezeteknek csupán az igei argumentumszerkezetek sajátosságait figyelembe vevő elemzése több, eddig nem vagy nem megfelelően feltárt kérdésre adhat választ. – Az argumentumok viselkedése alapján először is kijelenthető, hogy a $-(t)At$ nem „csak” képző, hanem saját agensi argumentummal, azaz alannyal rendelkező képző. – Bemutattam, hogy a háromféle igeosztály argumentumszerkezeteinek felépítése alapján meghatározható, hogy melyek azok az igék, amelyek részt vehetnek a műveltető képzésben: csak bennhatókból és tárgyias igékből képezhetünk műveltető igéket, mivel csak ezeknek az igefajtáknak van agensi argumentumuk, s ez az egyetlen olyan argumentum, amelyet a képző saját agense valamilyen cselekmény elvégzésére készíthet. – A műveltető igealakok vizsgálata rámutat arra is, hogy mind a bennható, mind a tárgyias igeosztályban vannak olyan kisebb-nagyobb csoportok, amelyek a várttól eltérő viselkedést mutatnak, azaz e két igeosztály korántsem egységes. A cikkben ugyanis az argumentumaiknak a műveltetésben tanúsított viselkedése alapján a következő műveltető igeosztályokat különböztettem meg:

1. Bennható igékből képzett műveltető igék (x *sétál* \rightarrow y *sétáltatja x-et*):

a) tárgyatlan kiható igékből képzett műveltető igék: x *előfizet valamire* \rightarrow y *előfizettet x-szel valamire*;

b) inkorporálódott patiensi argumentumú (tárgyas igeként is viselkedő) bennható igékből képzettek: x *megreggelizik* \rightarrow y *megreggelizteti x-et* vagy y *megreggelizteti x-szel a reggelit*.

2. Tárgyas igékből képzett műveltető igék (x *ír valamit* \rightarrow y *írat valamit x-szel*):

a) implicit patiensi argumentumú tárgyias igékből képzettek: x *főz [valamit]* \rightarrow y *[valamit] főzet (x-szel)*;

b) bennható igeként is viselkedő tárgyias igékből képzettek: x *énekel valamit* \rightarrow y *énekeltet valamit (x-szel)* vagy y *énekelteteti x-et*.

A hivatkozott irodalom

A' Magyar Nyelv Rendszere. Magyar Tudós Társaság, Pest, 1846.

ALSINA, ALEX 1992. On the argument structure of causatives. *Linguistic Inquiry* 23: 517–55.

CHOMSKY, NOAM 1981. *Lectures on government and binding*. Foris Publications, Dordrecht.

CHOMSKY, NOAM 1995. *The minimalist program*. MIT Press, Cambridge, Mass.

CHOMSKY, NOAM 1998. *Minimalist inquiries: the framework*. MIT Press, Cambridge, Mass.

E. ABAFFY ERZSÉBET 1978. A mediális igékről. *Magyar Nyelv* 280–93.

É. KISS KATALIN 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 15–43.

KÁROLY SÁNDOR 1967. A magyar tárgyatlan–tárgyas igeképzők. In: TELEGGDI ZSIGMOND szerk., *Általános nyelvészeti tanulmányok V*. Akadémiai Kiadó, Bp. 189–218.

KIEFER FERENC 2000. *Jelentéselmélet*. Corvina, Bp.

KOMLÓSY ANDRÁS 2000. A műveltetés. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Bp. 215–92.

LARSON, RICHARD K. 1988. On the double object construction. *Linguistic Inquiry* 19: 335–91.

LARSON, RICHARD K. 1990. Double objects revisited: Reply to Jackendoff. *Linguistic Inquiry* 21: 589–632.

- LEVIN, BETH – RAPPAPORT HOVAV, MALKA 1995. Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface. MIT Press, Cambridge, Mass.
- MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2003. Nyelvi szintek interakciója a műveltetésben: milyen jelentést hordoznak az alternatív esetragok? Magyar Nyelv 9–25.
- PERLMUTTER, DAVID 1978. Impersonal passives and the unaccusative hypothesis. In: Proceedings of the fourth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley Linguistics Society – University of California, Berkeley. 157–89.
- SZVORÉNYI JÓZSEF 1861. Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra. Pest.
- WILLIAMS, EDWIN 1980. Predication. Linguistic Inquiry 11: 203–38.
- WILLIAMS, EDWIN 1981. Argument structure and morphology. The Linguistic Review 1: 81–114.

BENE ANNAMÁRIA

The role of argument structure in the derivation of causative verb forms

The author suggests that an analysis of causative constructions relying solely on the argument structure of the verbs involved may resolve a number of problems that have not been (satisfactorily) resolved so far. On the basis of the behavior of arguments it can be stated, first of all, that causative -*(t)At* is not a „mere” derivational suffix in Hungarian, but rather, a derivational suffix that has its own agentive argument, its subject. The argument structures of the three classes of verbs, unergative (agentive intransitive), unaccusative (non-agentive intransitive, ‘middle’), and transitive, make it possible to determine which verbs may participate in causative derivation: only unergatives and transitives may be input to causativization, since only these types of verbs have an agentive argument, the only argument type that can be made by the agent of the suffix to perform some action. An investigation of causative verb forms additionally reveals that both the unergative and the transitive class include smaller or larger subgroups that exhibit unexpected behavior – that is, those two classes are far from being homogeneous.

ANNAMÁRIA BENE